

MIECZYŚLAW KURIAŃSKI

UNIA BRZESKA (1596):
GENEZA, ZAWARCIE I DALSZY LOSY

Unia kościelna została zawarta w Brześciu Litewskim w 1596 r. Polegała ona na połączeniu Cerkwi prawosławnej z Kościołem łacińskim w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jedną część duchownych prawosławnych i wyznawców prawosławia uznała papieża za głowę Kościoła i przyjęła dogmaty katolickie, zachowując wszakże bizantyjski ryt liturgiczny. Nazwano ich unitami. Drugą część prawosławia nie przystąpiła do unii i stanęła w opozycji do brzeskich postanowień zjednoczeniowych. Do tych wyznawców przyłączyła nazwa dyzunicy¹. Poruszany problem dotyczył mieszkańców ściany wschodniej dzisiejszej Polski, Ukrainy, Białorusi, Litwy, Inflant. Religią panującą w państwie polsko-litewskim był katolicyzm rzymski. Obok niego funkcjonowało wspomniane prawosławie, różnych odłamów protestantyzm, judaizm bądź też islam. Rzeczpospolita na tle ówczesnej Europy cieszyła się religijną tolerancją. Pierwszym aktem prawnym w tej materii była ugoda sandomierska z 1570 r., zawarta między przedstawicielami luteranizmu, braci czeskich i kalwinów². To porozumienie utorowało drogę do dalszej liberalizacji prawa w tym zakresie i przyznania całkowitej swobody religii w Polsce.

¹ H. DYŁĄGOWA. *Dzieje unii brzeskiej*. Warszawa 1996.

² Zob. K. DĘGOSZ-KURCZABOWA. *Konferencja sandomierska*. Warszawa 2001.

Jednakże dopiero Akt Konferencji Warszawskiej, uchwalony na pierwszym sejmie konwokacyjnym w 1573 r. w Warszawie, stał się dokumentem prawnym gwarantującym tolerancję religijną w Rzeczypospolitej³. Zapewniał on m.in.:

- bezwarunkowy i wieczysty pokój między wszystkimi wyznaniem (*dissidentes in religione*),
- pełne równouprawnienie w prawie publicznym i prywatnym szlachcie, mieszczanom królewskim oraz innym ludziom wolnym, niezależnie od wyznania⁴.

Duch tej normy legł u podstaw tolerancji religijnej nie tylko w Polsce, ale i w całej Europie. Przy okazji warto zacytować polskiego monarchę. Król Zygmunt II August zwykł mawiać do posłów: „Nie jestem królem waszych sumień”. Roztropna polityka wyznaniowa naszych władców oszczędziła Rzeczypospolitej stosów i przelewu krwi na tle religijnym. Wielu obcokrajowców wypędzonych ze swych krajów osiedlało się na ziemiach monarchii jagiellońskiej. Dysydenci znajdowali w niej gościnność; wśród nich byli i Czesi, i Szkoci, i Holendrzy.

Trzeba zaznaczyć, iż wielu autorów zajmowało się poruszaną tematyką, zostawiając po sobie szereg opracowań. Do niektórych z nich warto odnieść się chociażby bardzo lapidarnie, by w ten sposób zaznaczyć istnienie wielości ujęć.

Spójrzmy na XIX w. W okresie rozbiorów Polski kwestię historii Kościoła rozpatrywano poprzez pryzmat negatywnego stosunku do Rosji. W XIX w. Walerian Kalinka twierdził, że Cerkiew prawosławna nie odgrywała żadnego znaczenia cywilizacyjnego z racji swojego podporządkowania caratowi i w jego ręku była jedynie narzędziem w rozgrywkach politycznych⁵. Aleksander Brückner odniósł się krytycznie do unii, dając temu wyraz w artykule *Spory o unię w dawnej literaturze*. Według niego do ugody kościelnej w Brześciu doszło na skutek intensywnej dyplomacji Zygmunta III Wazy i jego uległości wobec jezuitów⁶. W podobnym duchu ujmował problem Edward Likowski⁷. W latach 1899-1900 została opublikowana praca *Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi* autorstwa Aleksandra Jabłonowskiego, który utrzymywał, że Cerkiew prawosławna odegrałaby znaczącą rolę cywilizacyjną i mogłaby konkurować z Kościołem unickim w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, gdyby

³ A. JOBERT. *La tolerance religieuse en Pologne au XVIe siècle*. W: *Studi di onore di Ettore Lo Gato Giovanni Maver*. Firenze 1962 s. 337-343; P. JANOWSKI, O. DOBROJER. *Konferencja warszawska*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9. Lublin 2002 kol. 564-565.

⁴ B. KUMOR. *Historia Kościoła*. T. 5: *Czasy nowożytne. Rozłam w chrześcijaństwie zachodnim*. Lublin 2002 s. 233-234.

⁵ W. KALINKA. *Schyzma i unia. Dwie konferencje powiedziane w kościele P. Maryi w Krakowie 16 i 17 marca 1883 r.* Lwów 1883 s. 10-11.

⁶ A. BRÜCKNER. *Spór o unię w dawnej literaturze*. „Kwartalnik Historyczny” 10:1896 nr 3 s. 576.

⁷ E. LIKOWSKI. *Historia unii Kościoła ruskiego z Kościołem rzymskim*. Poznań 1875 s. 119.

powiodły się reformy Piotra Mohyły⁸. Ale tak się nie stało. W tym duchu tworzyli: Wacław Hryniewicz, *Unia bez zniszczenia*⁹ czy David Frick, *Meletij Smotryc'kyj*¹⁰.

W XX w. w Polsce międzywojennej, w wyniku konfliktu polsko-ukraińskiego, podchodzono negatywnie do unii. Do przedstawicieli tego nurtu należeli: Kazimierz Lewicki, *Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596* oraz *Sprawa unii Kościoła wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej*¹¹, Feliks Karol Koneczny, *Polskie Logos a Ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*¹², wreszcie Kazimierz Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*, który przedstawił dzieje kraju w aspekcie jego organizacji państwowej, kultury, polityki i społeczeństwa¹³. Później doszły inne przyczynki naukowe, uwypuklające ten problem w świetle unii florenckiej z XV w. Tu należy wymienić takie ujęcia, jak Oskar Halecki, *From Florence to Brest (1439-1596)*, gdzie stwierdza się, że unia dążyła do wzmocnienia Kościoła łacińskiego przed zagrożeniem tureckim i protestanckim¹⁴. Bolesław Kumor poruszył problem unii w dziele zbiorowym *Historia Kościoła*¹⁵, zaś Ludomir Bieńkowski w dziele *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce w okresie od XVI do XVIII wieku*¹⁶. Pod koniec lat 80. XX w. ukazały się następujące prace poświęcone problematyce unijnej obydwu Kościołów w I Rzeczypospolitej Polskiej: Jan Dziegielewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*¹⁷; Marian Benza, *Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674-1686*¹⁸. Do innych dysertacji o tematyce

⁸ A. JABŁONOWSKI. *Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji zachodniej na Rusi*. Lwów 1899-1900 s. 1.

⁹ W. HRYNIEWICZ. *Unia bez zniszczenia. Memoriał unijny metropolity Piotra Mohyły (1644-45)*. „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 9:1993 nr 1 s. 21-30.

¹⁰ Zob. D. A. FRICK. *Meletij Smotryc'kyj*. Cambridge – Massachusetts 1995.

¹¹ Zob. K. LEWICKI. *Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596*. Lwów 1933; TENŻE. *Sprawa unii Kościoła wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej*. „Sprawy Narodowościowe” 7:1933 nr 6.

¹² F. KONECZNY. *Polskie logos a ethos. Roztrząsanie o znaczeniu i celu Polski*. T. 2. Poznań 1921 s. 23.

¹³ K. CHODYNICKI. *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632*. Warszawa 1934 s. 49-60.

¹⁴ Zob. O. HALECKI. *From Florence to Brest (1439-1596)*. Rome 1958; M. KOZŁOWSKI. *Unia florencka i unia brzeska w świetle prac Oskara Haleckiego*. W: *Oskar Halecki i jego wizja Europy*. T. 2. Red. M. Dąbrowska. Warszawa – Łódź 2014 s. 161-175.

¹⁵ KUMOR. *Historia Kościoła* s. 237-245.

¹⁶ L. BIEŃKOWSKI. *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce od XVI do XVIII wieku*. W: *Kościół w Polsce*. T. 2: *Wiek XVI-XVIII*. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce. T. 1. Red. J. Kłoczowski. Kraków 1970 poz. 82.

¹⁷ J. DZIEGIELEWSKI. *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*. Warszawa 1986 s. 89-92.

¹⁸ M. BENZA. *Tendencje unijne względem cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej w latach 1674-1686. Rozprawa habilitacyjna*. Warszawa 1987.

zjednoczeniowej w łonie Kościołów na Wschodzie można zaliczyć: Antoni Mironowicz¹⁹, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku* oraz *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*. Z lat 90. XX w. należy odnotować tytułem przykładu takie opracowania, jak chociażby: *Unia i unicy w kulturze polskiej oraz w kulturze narodów słowiańskich*²⁰ oraz *Berestejsky czytannia* (Lwów 1995) – konferencja poświęcona unii brzeskiej w wymiarze wieloaspektowym²¹.

1. POŁOŻENIE CERKWI RUSKIEJ PRZED UNIĄ BRZESKĄ

Cerkiew prawosławna powstała w IV w. na obszarze Wschodniego Cesarstwa Rzymskiego i łączyła się ściśle z najbardziej wpływowym patriarchatem w Konstantynopolu (381)²². Problem zależności dotyczył niewątpliwie Rusi, której znaczna część od XIV w. zaczęła wchodzić w skład monarchii najpierw piastowskiej, potem jagiellońskiej. Siłą rzeczy Rzeczpospolita Polska musiała zetknąć się na swoim terytorium z problemami religijnymi. W 988 r. Włodzimierz I Wielki przyjął chrzest w Chersoniezie z rąk duchownych z Konstantynopola²³. W Kijowie została założona metropolia. Odtąd dziedzictwo ruskie Włodzimierza pod względem kościelnym było podporządkowane patriarchatowi carogrodzkiemu nad Bosforem. Więzy Kijowa i Konstantynopola na przestrzeni wieków przedstawiały się różnie. Uległy one nieco osłabieniu po wydaniu w 1037 r. przez księcia Jarosława I Mądryego *Ruskiej Prawdy*²⁴, kodeksu regulującego m.in. stosunki państwowo-cerkiewne i społeczne. Z kolei w 1054 r. doszło do schizmy wschodniej, czyli do rozłamów między Kościołem łacińskim i greckim²⁵. Spór dotyczył prymatu w Kościele powszechnym, kwestii dogmatycznych (*filioque*), liturgicznych (chleb komuniyjny: praśny bądź zakwaszony) oraz majątkowych. Również IV krucjata nie zażegnała sprawy²⁶. Zdobycie Konstantynopola i utworzenie tam Patriarchatu Łacińskiego przyczyniły się jedynie do dalszych podziałów w łonie tamtejszej Cerkwi. Ruś stała

¹⁹ Zob. A. MIRONOWICZ. *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*. Białystok 1991; TENŻE. *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza*. Białystok 1996.

²⁰ Zob. *Unia brzeska. Geneza. Dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich. Praca zbiorowa*. Red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński. Kraków 1994.

²¹ Zob. *Istorycznyj kontekst, układennja Berestejs'koji uniji i perszepounijne pokolinnja. Materialy Perszich Berestejs'kich czytań. Lwiv. Ivano-Frankivs'k. Kyjiv. 1-6 żowtnja 1994*. Red. B. Gudźjak. Lwów 1995.

²² G. OSTROGORSKI. *Dzieje Bizancjum*. Przekł. pod red. H. Evert-Kappesowej. Warszawa 1968 s. 432 nn.

²³ *Powieść minionych lat*. Tłum. F. Sielicki. Wrocław – Warszawa – Kraków 1999 s. 61.

²⁴ *Ruska Prawda*. Dostępny w internecie: www.opowiadam.eu/4248/wsiewolod_i_jaroslawicz.htm [dostęp: 15.03.2016].

²⁵ T. WOLIŃSKA. *Rozłam w łonie Kościoła*. W: M. B. LESZKA. *Paleologowie*. Warszawa 2011 s. 53.

²⁶ S. RUNCIMAN. *A History of the Crusades*. T. 3: *The Kingdom of Acre and the later Crusades*. London 1994 s. 91-111.

z boku i nie brała udziału w sporze. Utrzymywała kontakty zarówno z Carogrodem, jak i Rzymem. Nawet Jaropełk Izjasławicz „[...] oddał całą ziemię ruską pod opiekę świętego Piotra”²⁷. W połowie XII w., według latopisów ruskich, legaci papiescy przebywali w Kijowie. Tamtejsza Ruś stała na rozdrożu cywilizacyjnym do 1240 r., do podboju mongolskiego. Potem ulegała powolnej orientalizacji i azjatykacji, w miarę tracenia związku kulturowego z Zachodem.

Tymczasem na Rusi oprócz zmian politycznych dokonywały się zmiany administracyjne w Cerkwi prawosławnej. Powstawały nowe metropolie. Ten fakt pociągał za sobą zmorzone wysiłki metropolitów wokół wersji tytulatury. Pod koniec XIII w., w okresie istnienia Złotej Ordy, metropolita kijowski Maksym (1283-1305) w 1299 r. przeniósł stolicę cerkiewną do Włodzimierza nad Kłazmą²⁸. Ale i tam nie pozostała na długo, bo na początku XIV w. metropolita Piotr przeniósł ją do Moskwy. Jednakże zachował tytuł: metropolita kijowski i Wszechrusi²⁹. Powyższe zmiany administracyjne, co trzeba podkreślić, związane były z upadkiem znaczenia Kijowa po jego splądrowaniu i spaleniu w 1240 r. przez Tatarów oraz wysunięciem się Moskiewszczyzny na czoło księstw ruskich. Równocześnie wyłoniły się dwa byty państwowe, które zaczęły odgrywać coraz większą rolę. Chodzi o Księstwo Włodzimiersko-Halicckie i Wielkie Księstwo Litewskie. Każde z nich doczekało się z czasem swojej metropolii, odpowiednio w Haliczu (Lwowie) oraz Wilnie. Moskwa, decydując się w 1448 r. na własny wybór metropolity Jonasza z pominięciem dokonanej elekcji przez patriarchę w Konstantynopolu, stała się *de facto* autokefalią³⁰. Wspomniany wyżej tytuł nadal obowiązywał w tytulaturze. Dopiero po śmierci Jonasza w 1461 r. opowiedziano się za nową wersją tytułu; odtąd brzmiał on: metropolita moskiewski i Wszechrusi³¹. Z kolei metropolita kijowski Józef II Sołtan do swojego tytułu dołączył Halicz³².

Idee zjednoczeniowe zawsze istniały w Kościele powszechnym. Z różnym nasileniem dawały o sobie znać w świadomości hierarchów i wiernych. Warto wspomnieć o niektórych z nich.

²⁷ *Oddanie Rusi pod opiekę papieską*. Dostępny w internecie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Unia_brzeska [dostęp: 10.03.2016].

²⁸ F. KONECZNY, *Dzieje Rosji od najdawniejszych do najnowszych czasów*. Wydanie skrócone. Reprint. Komorów 1997 s. 36. Ten sam metropolita w 1302 r. podzielił metropolię kijowską na dwie jednostki kościelne: metropolię kijowską i halicką.

²⁹ *Przeniesienie przez Piotra metropolii z Kijowa do Moskwy*. Dostępny w internecie: days.pravoslavie.ru/Life/3160.htm [dostęp: 11.03.2016].

³⁰ D. CZERSKA, *Borys Godunow*. Wrocław 1988 s. 36-37.

³¹ *Metropolita Makary*. Dostępny w internecie: [https://pl.org?Makary_\(Metropolita_Makary\)](https://pl.org?Makary_(Metropolita_Makary)) [dostęp: 11.03.2016].

³² T. ŚLIWA, *Kościół wschodni w Monarchii Jagiellonów w latach 1506-1596*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. T. 1: *Do roku 1764*. Cz. 2: *Od roku 1506*. Red. B. Kumor, Z. Obertyński. Poznań – Warszawa 1974 s. 89-90.

Unia lyońska z 1274 r.³³, kiedy Cesarstwo Wschodnie było zagrożone ze strony niewiernych, zaś Państwo Kościelne stanęło przed niebezpieczeństwem utraty suwerenności ze strony Księstwa Neapolu, dokonała się uroczystość i publicznie. Obydwa podmioty szukały wzajemnej współpracy i jedności. Na nic zdał się akt unijny, skoro sześć lat później kler wschodni oraz wierni zerwali go. Nie brakowało też inwektyw pod adresem autorów unii³⁴.

Kolejna próba zjednoczeniowa przypadła na pierwszą połowę XV w. Cesarz Jan VIII Paleolog (ces. 1425-1448) w obliczu inwazji tureckiej szukał sojuszników na Zachodzie. W 1439 r. podpisano na soborze unię kościelną we Florencji³⁵. W imieniu prawosławia ruskiego sygnował dokument metropolita kijowski Izydor (1436-1442), mimo sprzeciwu księcia moskiewskiego Wasyla II Ślepego (1425-1433). Przedstawiciele Kościoła wschodniego zaakceptowali władzę papieża oraz dogmat Kościoła łacińskiego o Trójcy Świętej. Unia florencka nie została uznana przez Kościoły niebizantyjskie, większość duchowieństwa prawosławnego, intelektualistów i wiernych³⁶. Dlatego zwlekano z jej ogłoszeniem aż do 1452 r. Promulgacja dokumentu nie zapobiegła wszakże upadkowi Bizancjum w roku następnym. Nieco inaczej sprawa wyglądała w Polsce i na Litwie. Władysław Warneńczyk w 1443 r. wydał przywilej w Budzie³⁷. Zrównał w nim w prawach duchowieństwo prawosławne z łacińskim. Metropolita kijowski Izydor, chcąc ogłosić postanowienia unii florenckiej w Moskwie, został uwięziony przez księcia. Potem salwował się ucieczką z więzienia. Na stolicę kijowską wybrano Grzegorza II Bułgara (1458-1473), okrzykniętego przez cara i władców w Księstwie Moskiewskim odszczepieńcem i heretykiem³⁸. Nowy metropolita w 1500 r. przesłał papieżowi Aleksandrowi VI (1492-1503) wyznanie wiary i akt oboediencji kanonicznej. Z upływem lat unia florencka traciła na znaczeniu w państwie polskim. Przysłowiową kropkę nad „i” położyło małżeństwo Aleksandra Jagiellończyka (1501-1506) z Heleną Moskiewską (żona króla w l. 1495-1513), prawosławną córką księcia moskiewskiego Iwana III Srogiego (1462-1505) i Zofii (Zoe) Paleolog (1472-1503)³⁹. Z jej inspiracji szerzyła się agitacja dyzunicka⁴⁰. Po śmierci księcia Helena wystarała się u króla Zygmunta Starego o nominację na stolicę kijowską biskupa dyzunickiego.

³³ P. JANOWSKI. *Lyoński Sobór II, zwołany przez papieża Grzegorza X na 1274*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 11. Lublin 2006 kol. 330-333.

³⁴ M. DĄBROWSKA. *Unia lyońska*. W: *Encyklopedia kultury bizantyńskiej*. Red. O. Jurewicz. Warszawa 2002 s. 487-488.

³⁵ TAŻ. *Unia florencka*. W: *Encyklopedia kultury bizantyńskiej* s. 487.

³⁶ WOLIŃSKA. *Rozłam w łonie Kościoła* s. 57.

³⁷ E. LIKOWSKI. *Dzieje Kościoła unijnego na Litwie i Rusi*. Cz. 1. Kraków 1906 s. 20-22.

³⁸ TENŻE. *Unia brzeska (r. 1596)*. Warszawa 1907 s. 18.

³⁹ KONECZNY. *Dzieje Rosji* s. 65: „Skoro tylko Zoe stanęła na ziemi «czystej wiary», przemieniła się w Zofię i była do końca życia zapalczywą nieprzyjaciółką katolicyzmu”.

⁴⁰ *Tamże* s. 71-80.

W korespondencji papieskiej z XVI w. można znaleźć tu i ówdzie ślady tradycji unii florenckiej.

Prawosławna metropolia kijowska (archieparchia) w Rzeczypospolitej Obojga Narodów obejmowała rozległy teren. Posiadała ona dziewięć eparchii (diecezji). W wyniku agresywnej postawy Moskwy nie zawsze była w stanie zachować jedność terytorialną. W XVI w. Lwów zaczął odgrywać znaczącą rolę w życiu świeckim i kościelnym. Łaciński arcybiskup lwowski Bernard Wilczek (1503-1540)⁴¹ wystarał się u króla Zygmunta I Starego o przywilej mianowania namiestnika prawosławnego metropolity kijowskiego w eparchii lwowskiej. Namiestnik dysponował prawem zarządzania eparchią w imieniu metropolity kijowskiego. Został nim Makary (Tuczapski, 1539-1549)⁴². W 1539 r. uzyskał on od króla nominację na eparchię halicko-lwowsko-kamieniecką. Po objęciu urzędu przeniósł siedzibę biskupią z Halicza do Lwowa. Wieloraka zależność biskupów lwowskich od metropolity kijowskiego ustała dopiero pod koniec XVI w.

W XVI w. wzdłużnie gęsta sieć parafii prawosławnych występowała na Rusi Koronnej, rzadsza w Wielkim Księstwie Litewskim⁴³. Parafie powstawały na ogół spontanicznie; wizytował je eparcha, święcił nowe cerkwie i wyznaczał im proboszcza. Rozwój struktur parafialnych został zahamowany w drugiej połowie XVI w. na skutek szerzenia się reformacji⁴⁴. Szlachta, która przyjmowała wyznanie protestanckie, rekwirowała świątynie zarówno łacińskie, jak i prawosławne. Eparchia była podzielona na dekanaty. Na czele dekanatu stał protopop. Do jego obowiązków należało: wizytowanie podległych mu parafii, pobieranie opłat na rzecz biskupa, czuwanie nad dyscypliną kleru oraz sprawowanie władzy sądowniczej. Na czele Cerkwi prawosławnej w Koronie i na Litwie stał metropolita kijowski, a od 1508 r. również Halicza⁴⁵. Z kolei metropolia była podporządkowana patriarchatowi w Konstantynopolu. O wyborze biskupów metropolitów i biskupów diecezjalnych decydowali królowie⁴⁶, opinie duchownych nie miały z reguły mocy wiążącej. Wraz z urzędem nowo wybrani hierarchowie otrzymywali od monarchy dobra ziemskie w postaci kilku lub kilkunastu wsi⁴⁷. Ponadto biskupi czerpali dodatkowo zyski za czynności liturgiczne. Ich działalność duszpasterska była często krępowana przez

⁴¹ K. NIESIECKI. *Korona polska przy złotej wolności*. T. 4. Lwów 1855-1862 s. 532.

⁴² *Piasty. Rys historyczny skreślony przez K(Kazimiera) S(Stadnickiego)*. Paryż 1842 s. 199.

⁴³ J. KŁOCZOWSKI. *Dzieje chrześcijaństwa polskiego*. Warszawa 2000 s. 141.

⁴⁴ J. UMIŃSKI. *Historia Kościoła*. Opole 1960 s. 59-84.

⁴⁵ A. MIRONOWICZ. *Metropolia kijowska w strukturze patriarchatu konstantynopolitańskiego (988-1685)*. W: *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*. Red. A. Mironowicz, U. Pawlenczuk, P. Chomik. Białystok 2006 s. 24-25.

⁴⁶ „Odtąd, do rozbiorów Rzeczypospolitej, to królowie polscy mianowali biskupów, co nie wykluczało wpływów (np. królowej Bony w 1. poł. XVI w.) najwyższych urzędników państwowych, magnatów czy innych biskupów”. Dostępny w internecie: www.niedziela.pl/artukul/45638/Jak-w-przeszlosci-powolywano-biskupow [dostęp: 12.03.2016].

⁴⁷ ŚLIWA. *Kościół wschodni* s. 90-91.

urzędników i patronów świeckich. W XVI w. biskupi prawosławni praktycznie nie brali udziału w życiu politycznym. Podczas obrad sejmowych ograniczali się jedynie do wygłaszania własnych opinii w danej kwestii⁴⁸. Należy zauważyć, iż z tamtego okresu nie mamy informacji o wizytacjach biskupich.

Duchowni, wyłonieni przez biskupa spośród parochów, zajmowali się głównie zarządaniem dóbr cerkiewnych. Z tytułu swej pracy pobierali dochody ze stałego uposażenia⁴⁹. Wraz z rozwojem sieci parafialnej wzrastała liczba kleru. W 1511 r. Zygmunt I Stary (1506-1548) postanowił, że prawo do obsadzania stanowiska proboszcza ma biskup lub właściciel dóbr, na terenie których znajdowała się parafia. W rzeczywistości wytworzył się luźny związek duchowieństwa z biskupem, ponieważ praktycznie lokalni patroni decydowali o nominacjach na urzędy cerkiewne, a nade wszystko władcy, jak powiedziano wyżej. W 1567 r. niższe duchowieństwo zostało zwolnione przez Zygmunta II Augusta (1529-1572) z płacenia podatku. Proboszczowie utrzymywali się z dochodów czerpanych z majątków parafialnych. Pomocnicy proboszczów, jak diakoni, diacy i pałamarze, wraz z rodzinami byli na utrzymaniu Cerkwi⁵⁰.

W Kościele prawosławnym funkcjonowała jedna formacja zakonna – bazylianie⁵¹. Pierwotna reguła św. Bazylego Wielkiego opierała się na kontemplacji, a nie na aktywności w świecie. Wszystkie zgromadzenia zakonne żyły według tej ogólnej normy. W poszczególnych klasztorach przebywało przeważnie kilka osób. Na czele klasztoru stał ihumen, zaś wszystkich klasztorów w diecezji – archimandryta, był to najczęściej ihumen największego monasteru⁵². Przełożonych zakonnych mianowali królowie bądź patroni. Najwięcej do powiedzenia w tym względzie mieli właściciele dóbr ziemskich. Zgodnie z prawem kanonicznym Kościoła wschodniego, biskupi wywodzili się spośród bazylianów. Czasem zdarzało się tak, że świecki faworyt możnowładcy, żeby otrzymać sakrę biskupią, musiał przejść w klasztorze nowicjat, a więc skróconą formację teologiczno-liturgiczną⁵³. Celibat obowiązywał mnichów i biskupów, pozostali duchowni żyli w związkach małżeńskich.

Wyższe duchowieństwo było zobowiązane kanonami do uczestniczenia w synodach metropolitalnych. Na zjazdach nierzadko obradowano nad usprawnieniem administracji kościelnej czy nad sanacją życia religijnego wiernych i kle-

⁴⁸ M. MIRONOWICZ. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok 2003 s. 92-103.

⁴⁹ ŚLIWA. *Kościół wschodni* s. 89.

⁵⁰ *Tamże* s. 9.

⁵¹ *Bazylianie – dziedzictwo*. Dostępny w internecie: ekai.pl/bazylianie [dostęp: 26.02.2016].

⁵² *Hierarchia kościelna*. Dostępny w internecie: https://pl.wikipedia.org/wiki/Hierarchia_koscielna [dostęp: 26.02.2016].

⁵³ ŚLIWA. *Kościół wschodni* s. 93-94.

ru. Synody nie odbywały się regularnie. Nie zachowało się wiele relacji z postanowien synodalnych.

2. TENDENCJE UNIJNE W KOŚCIELE

Od połowy XIV w. Polska weszła w sferę oddziaływań prawosławia. Ten fakt był implikacją zajęcia Rusi Czerwonej przez Kazimierza Wielkiego⁵⁴. Układy dynastyczne sprawiły, że monarchia piastowska rozrosła się terytorialnie w kierunku wschodnim. Jak wspomniano wyżej, Władysław Warneńczyk w 1443 r. zrównał formalnie w prawach szlachtę prawosławną ze szlachtą katolicką⁵⁵. W 1511 r. Zygmunt Stary potwierdził w Brześciu przywilej wydany przez poprzednika. Również Zygmunt August w 1543 r. uczynił podobnie. Z upływem lat prawosławie uzyskiwało coraz większą przestrzeń wolności, a władcy mogli piastować różne urzędy państwowe i zasiadać w radzie wielkksiążęcej na Litwie. Od 1569 r. biskupi prawosławni przeszli pod jurysdykcję króla⁵⁶. Tego statusu nie posiadali mieszcianie prawosławni. Dopiero w 1572 r. doczekali się emancypacji i równouprawnienia. Po podpisaniu unii lubelskiej w 1569 r. w granicach Rzeczypospolitej Obojga Narodów znalazło się około 3-4 mln wyznawców religii prawosławnej. W wielowyznaniowym kraju prawosławie pod względem liczebności uplasowało się na drugim miejscu po łacinnikach. Cerkiew prawosławna była podporządkowana metropolii kijowskiej, ta z kolei patriarchatowi w Konstantynopolu. Ale po upadku w 1453 r. Carogrodu patriarcha konstantynopolitański stopniowo tracił wpływ na Cerkiew w Moskwie i w Wielkim Księstwie Litewskim. Ponadto najazdy tureckich czambułów dawały się mocno we znaki mieszkańcom Wschodu⁵⁷. Cerkiew pogrążyła się w stagnacji. Duchowieństwo prawosławne reprezentowało niski poziom wykształcenia, zaś ignorancja w sprawach duchowych trapiła większość wyznawców, zarówno duchownych, jak i świeckich⁵⁸.

W opinii wielu łańskich katolików prawosławni byli schizmatykami. Podawano w wątpliwość ważność chrztu udzielonego w Cerkwi. W XVI w. pojawiły się postulaty rebaptyzacji prawosławnych. Jednakże na synodzie łańskim we Lwowie w 1564 r. uznano ważność chrztu udzielonego w obrządku wschodnim w imię Trójcy Świętej⁵⁹.

⁵⁴ Zob. G. BŁASZCZYK. *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*. T. 1: *Trudne początki*. Poznań 1998.

⁵⁵ M. ROSZCZENKO. *Unia brzeska 1596*. „Nad Buhom i Narwoju. Ukraińskie pismo Podlasia” 6:1996 nr 28 s. 13.

⁵⁶ D. OLSZEWSKI. *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*. Kielce 1993 s. 184.

⁵⁷ W. KONOPCZYŃSKI. *Dzieje Polski nowożytnej*. T. 1. Warszawa 1986 s. 184.

⁵⁸ ŚLIWA. *Kościół wschodni* s. 95.

⁵⁹ *Tamże* s. 97-98.

W okresie soboru trydenckiego, kiedy zmagano się w Europie z protestantyzmem, Stolica Apostolska podchodziła bez entuzjazmu do unii kościelnej między Kościołem wschodnim i zachodnim. Ale sytuacja była dynamiczna. Inne stanowisko w sprawach unijnych zajął papież Grzegorz XIII (1572-1585)⁶⁰, reformator kalendarza (1582) ustanowił w 1573 r. Kongregację Grecką. Instytucja ta rozpow szechniła na Wschodzie *Katechizm rzymski* oraz postanowienia Soboru Trydenckiego. Wspomniany papież powołał ponadto w Rzymie do życia Kolegium Greckie (1577), mające na celu propagowanie idei unii kościelnej. Podobne kolegium założył w Wilnie, by tam kształcić księży w duchu ekumenicznym⁶¹. Czasem w Królestwie dochodziło do antagonizmów między wyznaniem na tle religijnym, a nierzadko ekonomicznym. Zawierano też małżeństwa mieszane dla korzyści materialnych.

W drugiej połowie XVI w. zaczęto dostrzegać w Cerkwi kryzys na różnych szczeblach jej funkcjonowania. W odnowę życia prawosławnego Kościoła zaangażowały się bractwa mieszczańskie. Opiekowały się one biednymi, wdowami, sierotami. Członkowie bractw podlegali surowej dyscyplinie. Najsilniejsze tego typu instytucje powstały w Wilnie i Lwowie. Z czasem przyjęły one na siebie ciężar odnowy moralnej Cerkwi⁶². W 1588 r. Jeremiasz II Tranos (1572-1579, 1580-1584, 1586-1595), ekumeniczny patriarcha carogrodzki, obydwom bractwom nadał status stauropigii, tym samym uniezależnił je od jurysdykcji biskupów prawosławnych⁶³. Hierarcha kierował się chęcią ograniczenia wpływu Moskwy na Cerkiew kijowską. Tymczasem pociągnęło to za sobą odwrotny skutek. Część hierarchów prawosławnych nie była zadowolona z tej decyzji, ograniczającej ich władzę. Z wolna zaczęła się rodzić myśl o potrzebie zawarcia unii kościelnej, gdyż jedynie w niej dostrzegano ewentualne uzdrowienie Cerkwi. Na pewno jeszcze inne momenty skłaniały do unitaryzmu, jak chociażby awans społeczno-kulturalny.

Gdy patriarcha konstantynopoliński Jeremiasz II miał zobowiązania finansowe wobec tureckiego sultana, zjechał w 1588 r. do Moskwy, żeby zebrać na Rusi kolektę. Działo się to w czasach słabej władzy cara Fiodora i silnej pozycji dworskiej Borysa Godunowa. Ten ostatni doprowadził do tego, że Jeremiasz za cenę wolności i pieniędzy w 1589 r. zgodził się na podniesienie Moskwy do rangi patriarchatu⁶⁴. Pierwszy patriarcha moskiewski Hiob (1589-1605, ros. Jow) rozpoczął rywalizację z hierarchią w Wielkim Księstwie Litewskim. Wobec słabnącej po-

⁶⁰ Grzegorz XIII. W: K. DOPIERAŁA. *Księga papieży*. Poznań 1996 s. 322-325.

⁶¹ B. KUMOR. *Geneza i zawarcie unii brzeskiej. Materiały z Sympozjum odbytego w Wyższym Seminarium Duchownym w Radomiu 19 IV 1997 r.* Red. A. Hejda. Radom 1998 s. 16.

⁶² A. MIRONOWICZ. *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*. Dostępny w internecie: komunikat.org/download.php? item=3007-10.html@pubref=3007 [dostęp: 27.02.2016].

⁶³ ŚLIWA. *Kościół wschodni* s. 96.

⁶⁴ *Jeremiasz II Tranos*. Dostępny w internecie: https://pl.wikipedia.org/wiki/Jeremiasza_II_Tranos [dostęp: 27.02.2016].

zycji patriarchatu carogrodzkiego sukcesy były widoczne. Jeremiasz wracając nad Bosfor, zatrzymał się w państwie polsko-litewskim, gdzie dokonał kilku roszad personalnych. Zdjął z urzędu metropolitę kijowskiego Onezyfora Dziewoczkę (1578-1588)⁶⁵, a na jego miejsce zainstalował archimandrytę mińskiego Michała Rahożę (1589-1599)⁶⁶. Upomniął popów o konieczności przestrzegania jednożeństwa. Na synodzie odbytym w Brześciu Litewskim po raz pierwszy w Cerkwi ruskiej powołano egzarchę, namiestnika patriarchy. Został nim biskup łucki Cyryl Terlecki (1593-1607)⁶⁷. Akt ten miał zapobiec wzrostowi prymatu w regionie patriarchy moskiewskiego. Ale decyzje Jeremiasza nie były popularne wśród kleru prawosławnego w Wielkim Księstwie Litewskim, zwłaszcza gdy dotyczyły opłat za wyświęcenie na biskupa. Wkrótce doszło do zerwania z Carogrodem. Pierwszy odważył się na secesję biskup lwowski Gedeon Bałaban (1569-1607)⁶⁸ z powodu sporu z bractwem stauropegialnym we Lwowie; potem w ślad za nim poszli Michał Rahoza (1589-1599) – metropolita kijowski, Cyryl Terlecki (1593-1607)⁶⁹ – biskup łucki i zarazem egzarcha, oraz Hipacy Pocij (1593-1613) – biskup włodzimierski⁷⁰.

Zerwanie hierarchów prawosławnych z Konstantynopolem nie wyczerpywało problemu kryzysu Cerkwi. Zaistniały jeszcze dodatkowe czynniki, które przyczyniły się do zmiany myślenia w sprawach sanacji prawosławia w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W 1564 r. zostali sprowadzeni do Polski jezuiti⁷¹. Ich praca misyjna i edukacyjna przynosiła liczne owoce. Szlachta prawosławna zaczęła posyłać swoją młodzież do szkół jezuitów ze względu na wysoki poziom nauczania w kolegiach⁷². Stamtąd wywodzili się przyszli zwolennicy unii. Na niwie Kościoła katolickiego pojawiły się wybitne osobistości, jak: Stanisław Orzechowski, Andrzej Frycz Modrzewski, Piotr Warszewicki, Piotr Skarga czy Benedykt Herbest⁷³. Wobec braku elit intelektualnych Cerkiew sięgnęła po bractwa religijne, które miały pokierować ruchem reformatorskim. Podjęły się one odrodzenia kultury i oświaty.

⁶⁵ LIKOWSKI. *Unia brzeska* s. 81.

⁶⁶ T. KEMPA. *Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska*. T. 2. Toruń s. 48-100.

⁶⁷ UMIŃSKI. *Historia Kościoła*. T. 2 s. 186-187.

⁶⁸ K. CHODYNICKI. *Gedeon Bałaban*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 1. Kraków 1935 s. 245-250 (reprint Kraków 1989).

⁶⁹ *Cyryl Terlecki*. Dostępny w internecie: https://pl.wikioedia/wiki/Cyryl_Terlecki [dostęp: 2.03.2016].

⁷⁰ E. OZOROWSKI. *Pocij Hipacy*. W: *Słownik teologów polskich*. T. 3. Warszawa 1982 s. 385-387.

⁷¹ M. ŻUKOW-KARCZEWSKI. *Sprowadzenie jezuitów do Polski*. „Kalendarz Serca Jezusowego 1990”. Kraków 1999 s. 75-82; zob. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564-1995*. Oprac. L. Grzebień. Kraków 1996.

⁷² K. PUCHOWSKI. *Model kształcenia szlachty w kolegiach jezuitów*. W: *Między Barokiem a Oświeceniem*. Red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk. Olsztyn 1996 s. 102.

⁷³ *Wybitni jezuiti polscy*. Dostępny w internecie: www.crvp.org/Series04/14A-19/chapter_iv.htm [dostęp: 28.02.2016].

Do szkół zaczęto wprowadzać *trivium i quadrivium*⁷⁴. Książę Konstanty Wasyl Ostrogski (1526-1608)⁷⁵, wojewoda kijowski, zainicjował otwarcie Akademii w Ostrogu. W Pradze i Krakowie na przełomie XV i XVI w. pojawiły się książki w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Pierwsza książka w języku ruskim na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego ukazała się w 1525 r. W XVI w. powstały drukarnie ruskie, m.in. w Zabłudowie, Nieświeżu, Lwowie i Ostrogu⁷⁶.

Trzeba powiedzieć, że Cerkiew nie nadążała za tempem zmian reformatorskich w Kościele katolickim, będących wynikiem działalności jezuitów w obszarze wychowania, oświaty czy piśmiennictwa. Sama zaś wizyta patriarchy konstantynopolitańskiego Jeremiasza II nie przyniosła spodziewanych rezultatów w odnowie ruskiej Cerkwi. Należało więc szukać gdzie indziej możliwości wyjścia z impasu. Król, część biskupów prawosławnych oraz wielu ludzi świeckich zobaczyła szansę w zawarciu unii kościelnej, co uchroniłoby Cerkiew od stagnacji i wlało w nią nowe siły odżywcze. Dojrzewanie idei unijnej odbywało się w splocie pewnych czynników: politycznych, religijnych i personalnych. Król Zygmunt III Waza i jego kanclerz koronny Jan Zamoyski (1542-1605) dostrzegali w powstaniu procarskiego patriarchatu w Moskwie (1589) zagrożenie dla interesów Rzeczypospolitej. Wobec zaistniałej sytuacji monarcha rosyjski w każdej chwili mógł mieszać się w sprawy państwa polsko-litewskiego pod przykrywką racji religijnych. Ponadto król, pod wpływem lektury *O jedności Kościoła Bożego* Piotra Skargi, doszedł do przekonania o potrzebie zjednoczenia kościelnego⁷⁷. Również osoby, które pojawiły się na ówczesnej scenie Kościoła prawosławnego i katolickiego sprzyjały zabiegom unijnym. Do nich należeli wcześniej wymienieni zarówno hierarchowie prawosławni, jak i łacińscy: egzarcha Cyryl Terlicki – władca łucki, Hipacy Pocij – eparcha włodzimierski, łaciński biskup łucki, późniejszy prymas Bernard Maciejowski (1588-1608). Z kolei Gedeon Bałaban – władca lwowski, w pewnym okresie swego życia popierał unię, a w innym stał się jej wrogiem. Początkowo, kiedy popadł w konflikt z bractwem cerkiewnym we Lwowie, popieranym przez Jeremiasza II, wymówił posłuszeństwo patriarsze za poradą arcybiskupa lwowskiego Jana Solikowskiego (1583-1603)⁷⁸, następnie chwilowo przyłączył się do zwolenników unii.

Patriarcha Jeremiasz, wizytując Kościół prawosławny na Litwie, zobowiązał hierarchów ruskich do zwoływania corocznych synodów w Brześciu Litewskim. Dlatego władcy, zanim zjechali się na brzeski synod, odbyli 24 czerwca 1590 r.

⁷⁴ *Trivium i quadrivium*. Dostępny w internecie: www.cosmovisions.com/quadrivium.htm [dostęp: 28.02.2016].

⁷⁵ Zob. T. KEMPA. *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda kijowski i marszałek Ziemi Wołyńskiej*. Toruń 1997.

⁷⁶ Zob. TENŻE. *Akademia i Drukarnia Ostrogska*. Biały Dunajec – Ostróg 2006; *Drukarstwo polskie*. Dostępny w internecie: https://pl.wikipedia.org/Drukarstwo_polskie [dostęp: 28.02.2016].

⁷⁷ LIKOWSKI. *Unia brzeska* s. 91-92.

⁷⁸ *Tamże* s. 88.

zjazd wyższych duchownych w Bełzie. Przybyło nań wielu duchownych. Tam podjęto decyzję o zerwaniu z patriarchatem w Konstantynopolu i przyjęciu obediencji rzymskiej⁷⁹. W pisemnym postanowieniu biskupi zapewnili posłuszeństwo papieżowi, prosząc go równocześnie, aby pozwolił im zachować własny obrządek liturgiczny. Natomiast od króla oczekiwali zagwarantowania na piśmie wolności i przywilejów. Nie wszyscy biskupi podpisali deklarację bełską. Z Bełza obradujący biskupi przenieśli się na synod w Brześciu. Efektem obrad synodalnych był list odczytany w parafiach prawosławnych. Dotyczył on wskazania dróg wyjścia z kryzysu Cerkwi. Natomiast nie informowano wiernych *expressis verbis* o przygotowaniach unijnych, ponieważ czekano jeszcze na podpis przez króla powziętych postanowień bełskich⁸⁰. Cyryl Terlecki, który na synodzie został zobowiązany do złożenia na dokumencie kontrasygnaty królewskiej, nie wywiązał się z obowiązków, i to z różnych powodów: zdrowotnych, a także nieobecności króla oraz braku własnego przekonania co do słuszności poczynań. Na przeszkodzie stanął również spór kompetencyjny między lwowskim bractwem stauropigialnym a biskupem prawosławnym Gedeonem Bałabanem.

Pod koniec 1591 r. Cyryl Terlecki wręczył królowi deklarację bełską. W marcu następnego roku Zygmunt III Waza odpowiedział na zawarte postulaty. W piśmie wyraził wdzięczność hierarchom Cerkwi za ich wysiłki na rzecz pojednania. Równocześnie przyrzekał w nim obronę prawosławia w państwie polsko-litewskim przed prześladowaniami ze strony patriarchatu carogrodzkiego. Zapewniał, że po zawarciu unii z Rzymem Cerkiew prawosławna w Królestwie Polskim zachowa bizantyjski obrządek liturgiczny, a biskupi zostaną zrównani w prawach z duchowieństwem łacińskim⁸¹. Sprawy unijne miały być rozstrzygnięte ostatecznie 24 czerwca 1593 r. na synodzie w Brześciu Litewskim. W tym celu ksiązę Konstanty Wasyl Ostrogski wręczył projekt unii biskupowi włodzimierskiemu Hipacemu Pocijowi, aby ten przedstawił go do przedyskutowania na forum synodu⁸². Niestety, biskup nie zrealizował poruczonej misji, zasłaniając się brakiem odwagi. Tymczasem obrady synodalne zogniskowały się wokół skonfliktowanych stron: biskupa lwowskiego Gedeona Bałabana i stauropigialnego bractwa cerkiewnego. Zatem sprawy unii zostały odłożone na dogodniejszy czas, ponadto nieobecność króla nie sprzyjała kontynuowaniu rokowań unijnych. Na synodzie brzeskim z 1594 r. obłożono ekskomuniką biskupa Bałabana za jego niepodporządkowanie się wyrokowi powziętym na poprzednim zjeździe biskupów. Nie poparli ekskomunikę egzarcha Cyryl Terlecki i wielki kanclerz Jan Zamojski, w przeciwieństwie do Michała Rahozy, metropolity kijowskiego, i Hipacego Pocija, biskupa

⁷⁹ *Tamże* s. 94-97.

⁸⁰ *Tamże* s. 96.

⁸¹ *Tamże* s. 98-99.

⁸² *Tamże* s. 102.

włodzimierskiego. Na razie trwały unijne układanki i przepychanki. Po tym rozwojeniu Michał Rahoza zaczął dystansować się od unii kościelnej. Na drodze zakulisowych pertraktacji starał się przeciągnąć na swoją stronę ważne osobistości, aby zerwać rokowania unijne⁸³.

3. CERKIEW Z OKRESU SYNODÓW: 1595-1596 I LAT POSYNODALNYCH

Od początku 1595 r. w Krakowie trwały rokowania pomiędzy Zygmuntem III Wazą, Zamoyskim i Terleckim w sprawie unii. W lutym na sejmie król wyraził zgodę na wszystkie postulaty strony cerkiewnej, z wyjątkiem zwiększenia miejsc w senacie dla biskupów prawosławnych, co wymagało akceptacji sejmu⁸⁴. Cały czas toczyły się w tajemnicy unijne ustalenia. Wreszcie milczenie przerwał biskup lwowski Gedeon Bałaban. Wobec zaistniałej sytuacji na 11-12 czerwca 1595 r. został zwołany synod prowincjonalny w Brześciu⁸⁵. Zjawili się na nim zainteresowani hierarchowie prawosławni. Wówczas zrehabilitowano dwa dokumenty: jeden skierowany do papieża Klemensa VIII (1592-1605), drugi do króla Zygmunta III Wazy. W liście do Stolicy Apostolskiej biskupi prawosławni, ubolewając nad przepaszczeniem unii florenckiej, zapewnili papieża o chęci przystąpienia do nowej unii. Prosimi tylko o zachowanie rytu bizantyjskiego i obrzędów cerkiewnych. W liście do króla ponowili swoje postulaty i zgodzili się na przyjęcie kalendarza gregoriańskiego. Cała hierarchia cerkiewna sygnowała dokumenty dotyczące unii. W lipcu 1595 r. Hipacy Pocięj i Cyryl Terlecki przybyli do Krakowa, by tam sfinalizować negocjacje. Stronę królewską reprezentowali Lew Sapieha, Jan Zamoyski i Bernard Maciejowski, Stolicę Świętą – nuncjusz apostolski. 2 sierpnia 1595 r. nastąpiło podpisanie przez króla przywileju dla duchowieństwa ruskiego⁸⁶. Ów przywilej obejmował zarówno postulaty polityczne, jak i administracyjne tudzież ekonomiczne. Oto najważniejsze z nich o następującym brzmieniu:

- zrównanie duchowieństwa ruskiego i łacińskiego w prawach i przywilejach,
- ochrona episkopatu przed klątwą kościelną patriarchy,
- zakaz wpuszczania do kraju wysłanników patriarchy w celu wykonywania jurysdykcji nad ruską Cerkwią,
- powoływanie na biskupa tylko rodowitego Rusina,
- wybór przez króla, za zgodą sejmu, biskupa spośród czterech przedstawionych kandydatów,

⁸³ *Tamże* s. 103-104.

⁸⁴ *Tamże* s. 108-110.

⁸⁵ *Tamże* s. 112.

⁸⁶ B. KUMOR. *Geneza i zawarcie unii brzeskiej*. W: *Unia brzeska, geneza i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich*. Red. R. Łużny, F. Ziejka, A. Kępiński. Kraków 1994 s. 37.

- odprawianie nabożeństw w cerkwiach w królewskich zrynkach zgodnie z wolą władz kościelnych,
- powrót bractw pod jurysdykcję biskupią,
- rewindykacja majątków Cerkwi zagarniętych przez władze świeckie,
- zakaz zamieniania cerkwi i monasterów ruskich na kościoły i klasztory łacińskie⁸⁷.

Tymczasem metropolita kijowski Michał Rahoza, mimo że podpisał projekt unii, szukał zwolenników, aby go zniweczyć i nie dopuścić do wyjazdu delegatów prawosławnych do Rzymu. Adherenta znalazł w osobie księcia Konstantego Wasyla Ostrogińskiego⁸⁸.

Ten kresowy magnat o toczących się rokowaniach unijnych dowiedział się nieoficjalnie na początku 1595 r. Urażony pominięciem go w rozmowach, 24 czerwca 1595 r. zerwał wszystkie stosunki z episkopatem prawosławnym. Po spotkaniu Pocieja w Lublinie książę zgodził się przystać na unię pod warunkiem, że król zwoła jeszcze jeden synod w tej sprawie. Wszystkie propozycje poselstw między zainteresowanymi stronami nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Ostrogiński dążył do rozbicia ruchu unijnego⁸⁹. Wkrótce przeciągnął na swoją stronę biskupa lwowskiego Gedeona Bałabana i biskupa przemyskiego Michała Kopysteńskiego (1591-1610), który zwrócił się do protestantów z propozycją, aby na synodzie luterańskim w Toruniu połączyć wzajemne siły przeciw unii. Król, dowiedziawszy się o poczynaniach przeciwników, nie podjął już prób zwołania nowego synodu Cerkwi ruskiej. 22 września 1595 r. Zygmunt III Waza, po naradzie królewskiej, promulgował uniwersał monarszy, zapoznający wiernych o wyjeździe do Rzymu Hipacego Pocieja i Cyryła Terleckiego, celem złożenia na ręce papieża aktu posłuszeństwa i dokonania zjednoczenia Kościoła prawosławnego z łacińskim, z zachowaniem rytu bizantyjskiego⁹⁰.

25 listopada 1595 r. delegacja prawosławna z Polski stanęła przed obliczem Klemensa VIII⁹¹. Narady w sprawie unii trwały kilka tygodni. Wreszcie przyjęto warunki ruskie, bez konieczności dodawania podczas sprawowania liturgii wschodniej *filioque* do nicejskiego wyznania wiary oraz przyjęcia kalendarza gregoriańskiego. Papież poparł dążenie biskupów do uzyskania praw i przywilejów na równi z hierarchami łacińskimi. 23 grudnia 1595 r. odbyła się uroczystość proklamowania aktu unijnego. Po odczytaniu listu biskupów ruskich, w którym prosili

⁸⁷ *Postulaty synodu brzeskiego z 1595*. Dostępny w internecie: nadbuhom.pl/art._1806.html [dostęp: 28.02.2016]; LIKOWSKI. *Unia brzeska* s. 113-114.

⁸⁸ *Documenta unionis Brestensis eiusque auctorum (1590-1600)*. Coll. A. G. Welykyj. Romae 1970 nr 43 s. 75-78, nr 45 s. 79-81, nr 47 s. 82-87, nr 48 s. 87-88, nr 51 s. 91-92.

⁸⁹ S. ŻOCHOWSKI. *Unia brzeska w Polsce w XVII w.* Londyn 1988 s. 27.

⁹⁰ J. BOBRYKOWICZ, A. MIRONOWICZ. *Kościół prawosławny w latach 1596-1632*. Dostępny w internecie: komunikat.org/download.php?item=4255-2.htm&pubref=4255 [dostęp: 1.03.2016].

⁹¹ DOPIERAŁA. *Księga papieża* s. 333.

o przywrócenie jedności kościelnej, posłanie w językach ruskim i łacińskim odczytał kanonik wileński Ostafi Wołłowicz (kanclerz litewski, 1579-1587). W imieniu papieża przemawiał kard. Sylwiusz Antoniani, podkreślając, iż Ojciec Święty jest gotowy przyjąć Kościół prawosławny na Rusi do wspólnoty kościelnej. Następnie Hipacy Pocij i Cyryl Terlecki, w imieniu wszystkich hierarchów ruskich, złożyli po łacinie i rusku wyznanie wiary oraz przysięgę. Papież wyraził radość z powrotu Rusinów na łono Kościoła katolickiego; na koniec pobłogosławił obecnych i naród ruski. Tego samego dnia wydał bullę *Magnus Dominus et laudabilis nimis*, informując w niej o zawarciu unii. Na pamiątkę doniosłości wydarzenia papież polecił wybić złote i srebrne medale z napisem *Ruthenis recepis*. Z listami uwierzytelniającymi wysłannicy wrócili z Rzymu do kraju⁹².

Wiosną 1596 r. odbyły się sejmiki ziemskie: kijowski, wołyński, miński, nowogródzki i połocki. Na tych zgromadzeniach mieli być wybrani delegaci na sejm warszawski. Z inspiracji księcia Ostrońskiego zaczęły się protesty przeciw unii. W ostatni dzień sejmu przeciwnicy jedności oświadczyli, że odmawiają uznawania władzy Pocija i Terleckiego, którzy wbrew ich woli poddali się pod zwierzchność papieża. Jednakże 21 maja 1596 r. król potwierdził ich władzę biskupią. Przeciwno unii wystąpiły stauropigialne bractwa cerkiewne w Wilnie i Lwowie oraz biskup lwowski Gedeon Bałaban. Na czele ruchu dyzunickiego stał książę Konstanty Wasyl Ostroński⁹³. W spór włączono patriarchat carogrodzki, który przysyłał na Ruś swoich agentów, zapewne z poruczenia Porty.

W dniach 6-10 października 1596 r. odbył się synod w Brześciu Litewskim. Przybyli na niego zarówno zwolennicy, jak i przeciwnicy unii. Stronę prounijną reprezentowali: metropolita kijowski Michał Rahoza, biskup włodzimierski Hipacy Pocij, biskup łucki egzarcha Cyryl Terlecki, arcybiskup połocki Herman Zahorski, biskup piński Jonasz Gogol, biskup chełmski Dionizy Zbirujski. Biskupi łacińscy byli jedynie wysłannikami papieskimi, wśród nich: arcybiskup lwowski Jan Solikowski, biskup łucki Bernard Maciejowski i biskup chełmski Stanisław Gomoliński, którym towarzyszyli teologowie jezuicki: Piotr Skarga, Justyn Rab, Marcin Laterna i Kasper Nahaj. W czasie trwania synodu za unię opowiedziało się sześciu biskupów prawosławnych, w tym metropolita kijowsko-halicki Michał Rahoza; przeciw było dwóch hierarchów ruskich. W wyniku unii powstał Kościół unicki. Unicy zobowiązali się uznać dogmaty Kościoła katolickiego i zwierzchnictwo papieża, w zamian za to mieli zagwarantowane zachowanie swojego obrządku, kalendarza juliańskiego i organizacji kościelnej⁹⁴.

⁹² *Documenta unionis* nr 142 s. 202-21, nr 143 s. 211-21, nr 144 s. 213-21, nr 145 s. 217-228, nr 154 s. 242-243, nr 181 s. 277-281.

⁹³ Zob. LEWICKI. *Książę Konstanty Ostroński*.

⁹⁴ M. PŁISZKA. *Unia brzeska*. Dostępny w internecie: www.kresy.pl/?zobacz/unia-brzeska [dostęp: 3.03.2016].

W tym samym roku w Polsce został zwołany sobór prawosławny, w skład którego weszli przeciwnicy unii. Na jego czele stanęli biskup lwowski Gedeon Bałaban oraz biskup przemyski Michał Kopysteński (1591-1610). Sobór potępił akt unii z Kościołem rzymskokatolickim. Zaognił się konflikt między unitami i dyzunitami, którzy w rękach Księstwa Moskiewskiego stali się piątą kolumną w stosunkach z Rzeczpospolitą Polską⁹⁵. W 1620 r. patriarcha jerozolimski Teofan III (1508-1644) wracając z Moskwy, zjawił się na Rusi. Miał on polecenie z Carogrodu wznowienia hierarchii prawosławnej tam, gdzie na stolicy biskupiej zasiadywał eparcha unicki⁹⁶. I tak metropolitą kijowskim został archimandryta klasztoru peczerskiego Hiob (Iwan Borecki, 1620-1631)⁹⁷. Po jego śmierci urząd objął Piotr Mohyla (1632-1647)⁹⁸, światły człowiek, założyciel kolegium w Kijowie, przemianowanego z czasem na Akademię Mohylańską⁹⁹. Studia w tej uczelni w dużej mierze oparł Mohyla na programie i podręcznikach łacińsko-polskich. Innym duchownym, dobrze wykształconym teologiem, był Melecjusz Smotrzycki (arcybiskup połocki, 1620-1629; biskup unicki, 1631-1633)¹⁰⁰, archimandryta dyzunickich bazylianów wileńskich i profesor brackiej szkoły. Jako arcybiskup połocki od 1620 r. prowadził żarliwą kampanię przeciw unitom. W wyniku agitacji religijnej śmierć w Witebsku poniósł arcybiskup unicki Jozafat Kuncewicz (1618-1623)¹⁰¹. Początkowo Kościół obediencji rzymskiej cierpiał na brak własnych ksiąg liturgicznych. Dopiero otwarcie w 1683 r. za zezwoleniem papieża Innocentego XI drukarni w Supraślu pozwoliło Cerkwi unickiej zaspokoić potrzeby w tym zakresie. W 1635 r. dokonał się podział Kościoła wschodniego na dwie legalne metropolie kijowskie: unicką i dyzunicką. Metropolia unicka liczyła siedem diecezji, dyzunicka – sześć. Taki stan administracyjny przetrwał do końca XVII w. Zarówno Zygmunt III Waza, jak i Władysław IV nie byli w stanie zapobiec dychotomii kościelnej, musieli siłą rzeczy uznać *status quo*¹⁰².

⁹⁵ *Sobór dyzunicki*. Dostępny w internecie: www.edulandia.pl/edukacja/1,124764,6640295,Unia_Brzeska.html [dostęp: 3.03.2016].

⁹⁶ A. MIRONOWICZ. *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*. Białystok 2001 s. 80-82.

⁹⁷ O. HALECKI. *Hiob Borecki*. Dostępny w internecie: www.old.cerkiew.pl/prawoslawie/text.php?id=19 [dostęp: 5.03.2016].

⁹⁸ Piotr Mohyla. W: *Encyklopedia ukrajinoznawstwa*. T. 5. Lwów 1993 s. 1632; A. ARTEMIUK. *Święty Piotr (Mohyla) metropolita kijowski i halicki*. Dostępny w internecie: www.lublin.cerkiew.pl/pages.php?id=355 [dostęp: 15.03.2016].

⁹⁹ W. URBAN. *Akademia Mohylańska*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 1. Lublin 1973 kol. 217.

¹⁰⁰ FRICK. *Meletij Smotrzycki* s. 21-27.

¹⁰¹ S. HOŁODOK. *Święty Jozafat Kuncewicz*. Dostępny w internecie: www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/swieci/s_jozafat.html [dostęp: 15.03.2016].

¹⁰² M. BENDZA. *Inkorporacja metropolii kijowskiej do patriarchatu moskiewskiego*. W: *Autokefalia Kościoła prawosławnego w Polsce* s. 106-107.

Należy wszakże odnotować tendencje odejścia wybitniejszych wiernych do Kościoła łacińskiego. Na swój obrządek patrzyli bowiem jako na coś połowicznego, mniej doskonałego i niepewnego. Niektórzy prawosławni, z pominięciem ogniwa pośredniego Cerkwi unickiej, przyjmowali bezpośrednio katolicyzm łaciński. Ale również nierzadko przedstawiciele szlachty i duchowieństwa unickiego czynili podobnie, nie mówiąc o młodzieży wychowanej w kolegiach jezuickich oraz zakonnikach bazylianskich.

W ten sposób zaczęło unii grozić, że wymrze, zanim jeszcze zdola się rozwinąć dostatecznie, i że, jak podawał biskup Welamin Rutski, składać się będzie z samych tylko ubogich chłopów i garści mieszczan, i nie stanie nikogo, kto by mógł ją podtrzymać i bronić¹⁰³.

W Rzymie zaczęto zastanawiać się nad celowością podtrzymywania przy życiu unii. Jednak z upływem lat pojawili się w Cerkwi unickiej duchowni o wysokich lotach umysłowych i religijnych, którzy wyciągnęli swój Kościół z zapaści i wprowadzili go na drogę rozwoju. Do tych mężów należeli m.in. wspomniani wyżej Piotr Mohyła, Melecjusz Smotrycki czy Welamin Rutski (biskup halicki, 1611-1613; metropolita kijowski, 1613-1637). Po śmierci tego ostatniego na wszystkich stolicach biskupich ruskich byli już ludzie nieustępujący w niczym biskupom łacińskim; nie brakowało takowych w klasztorach bazylianskich. Urban VIII archieparchę Rutskiego nazwał «Atanazym ruskim»¹⁰⁴.

Dalsze losy unii brzeskiej potoczyły się po drogach burzliwych dziejów I Rzeczypospolitej, II Rzeczypospolitej oraz III Rzeczypospolitej. W 1646 r. została zawarta unia użhorodzka; swoimi wpływami objęła ziemie na południe od Karpat¹⁰⁵. Potem związek Kościoła prawosławnego z łacińskim przyjął się na Podlasiu, w ziemi chełmskiej, na Białorusi i Wołyniu, w ziemi przemyskiej, Rusi Podkarpackiej i Siedmiogrodzie. W 1630 r. Mikołaj Torosowicz (1627-1681)¹⁰⁶, po złożeniu katolickiego wyznania wiary w Rzymie, otrzymał z rąk papieża Urbana VIII paliusz arcybiskupi z tytułem arcybiskupa metropolity i jurysdykcją nad Ormianami w Polsce, na Mołdawach i Wołoszczyźnie. Dzięki temu aktowi i późniejszej pracy teatynów nacja ormiańska powróciła na łono zjednoczonego Kościoła katolickiego¹⁰⁷. Arcybiskup lwowski Wartan Hunanian (1681-1715)¹⁰⁸ utrwalił owoce unii¹⁰⁹. Podporządkowanie formalne Cerkwi prawosławnej w Polsce Patriarchatowi Mo-

¹⁰³ UMIŃSKI. *Historia Kościoła*. T. 2 s. 191.

¹⁰⁴ *Tamże* s. 193.

¹⁰⁵ Zob. G. GÓRNY. *Użhorodzka Unia*. „Tygodnik Powszechny” 50:1996 nr 21.

¹⁰⁶ S. BARĄCZ. *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*. Lwów 1856 s. 183-191.

¹⁰⁷ UMIŃSKI. *Historia Kościoła*. T. 2 s. 196.

¹⁰⁸ M. BOHOSIEWICZ. *Wartan Hunanian*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 10: 1962-1964. Warszawa – Kraków 1990 s. 106-106.

¹⁰⁹ UMIŃSKI. *Historia Kościoła*. T. 2 s. 197.

skiewskiemu nastąpiło w 1686 r. Bp Józef Siemaszko¹¹⁰ na synodzie połockim w 1839 r. oddał Kościół unicki w Cesarstwie Rosyjskim w ręce Cerkwi prawosławnej. Wielu unitów przeszło z praktykami religijnymi niejako do podziemia¹¹¹. Zanim w 1875 r. rząd carski przystąpił do likwidacji ostatniej reduty unickiej w diecezji chełmskiej, w obronie wiary oddali życie męczennicy z Drelowa i Pratulina (1874)¹¹². Ostatecznie w Rosji unia przestała istnieć w 1899 r.¹¹³ Natomiast Kościół unicki w zaborze austriackim był przeciwstawiany łacińskiemu. W 1774 r. Maria Teresa imputowała mu nazwę Kościół Grekokatolicki. Cerkiew mogła rozwijać się swobodnie¹¹⁴. Wreszcie wybiła godzina i w 1918 r. Polska została wskrzeszona. W II Rzeczypospolitej mieszkało około 3,4 mln unitów. Wyznawcy unicy mieli trzy diecezje podporządkowane metropolii halicko-lwowskiej; dla Łemkowszczyzny utworzono administraturę apostołską¹¹⁵.

W 1946 r. władze sowieckie zlikwidowały sieć kościołów unickich, uważając je za obcą agiturę, wrogą wobec ZSRR. Szczególnie podczas Akcji „Wisła” (1947) unicy doznali pogromu¹¹⁶. Po 1956 r. Cerkiew odzyskała częściowo wolność. W 1957 na czele Kościoła Grekokatolickiego, z upoważnienia Stolicy Apostolskiej, stanął ks. kard. Stefan Wyszyński, który nie szczędził pomocy powierzonej mu owczarni¹¹⁷. Był to stan przejściowy. Dopiero bullą papieża Jana Pawła II *Totus tuus Poloniae populus* z 1992 r. została wprowadzona nowa organizacja Kościoła katolickiego w Polsce, dostosowana do nowych realiów terytorialnych. Obecnie, od 1996 r., Cerkiew unicka w naszym kraju funkcjonuje w ramach metropolii przemysko-warszawskiej; do niej należą archieparchia przemysko-warszawska oraz eparchia wrocławsko-gdańska¹¹⁸. Liczba wiernych wynosi około 300 tys.

¹¹⁰ *Tamże* s. 479-481. O zniweczeniu unii poświadczą tekst następujący: „Do ostatecznego zerwania z Unią w Cesarstwie [rosyjskim] przyszło na zjeździe przywódców odstępstwa w Połocku 1839 r. Siemaszko razem z pomocnikami swymi spisał tam akt przystąpienia do cerkwi Schizmatycznej wraz z prośbą do cara, aby raczył na to zezwolić, czemu oczywiście stało się natychmiast zadość [...]. Na pamiątkę wydarzenia tego wybity został medal z napisem: «Odtorgnutyje nasiljem 1596, wojszojediniionnyje lubowju 1839»”.

¹¹¹ *Tamże* s. 484.

¹¹² *Błogosławieni męczennicy podlascy*. „Nowa Arka” 2014 nr 1 s. 3-4.

¹¹³ *Cerkiew cierpiąca*. Dostępny w internecie: unicy.pl/kontent/view/64.html [dostęp: 5.03.2016].

¹¹⁴ F. RZEMIENIUK. *Unicy polscy 1596-1946. Kościół grekokatolicki w Galicji*. Siedlce 1998 s. 21 nn.

¹¹⁵ Zob. K. NOWAKOWSKI. *Apostołska Administracja Łemkowszczyzny w latach 1939-1947*. W: *Polska – Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej*. T. 3. Red. S. Stępień. Przemysł 1998 s. 16.

¹¹⁶ *Akcja „Wisła”*. W: *Nowa powszechna encyklopedia PWN*. Warszawa 2004 s. 629.

¹¹⁷ Z. WOJEWODA. *Zarys historii Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1944-1989*. Kraków 1994 s. 37.

¹¹⁸ *Podział administracyjny Kościoła katolickiego po 1992*. Dostępny w internecie: https://pl.wikipedia.org/wiki/Podział_administracyjny_Kościoła_kat_w_Polsce [dostęp: 15.03.2016].

Władzę metropolity sprawuje archieparcha Eugeniusz Popowicz (od 2015)¹¹⁹. Stolicą metropolitalną jest Przemyśl. Wisła stanowi granicę dwóch diecezji Kościoła obrządku bizantyjsko-ukraińskiego. W dobie dzisiejszej Cerkiew Greckokatolicka na Ukrainie, zwłaszcza Zachodniej, stanowi dominantę pośród wszystkich Kościołów chrześcijańskich tam funkcjonujących. Posiada cztery metropolie: kijowską, iwano-frankowską, lwowską i tarnopolsko-zborowską¹²⁰. Unici zamieszkują ponadto na innych kontynentach.

ZAKOŃCZENIE

Unia kościelna między Cerkwią prawosławną i Kościołem katolickim w Rzeczypospolitej Obojga Narodów została zawarta w latach 1695 i 1696, najpierw w Rzymie, potem w Brześciu nad Bugiem, po żmudnych przygotowaniach z obydwu stron. Na ten temat powstała bogata literatura przedmiotu. Jedni autorzy krytycznych opracowań uważają unię za sukces, drudzy za twór ambitnych osób, który przyniósł dla Kościoła więcej szkody niż pożytku. Myślę, że z faktem dychotomii w ocenach trzeba pogodzić się raz na zawsze. Począwszy od XIV w. Ruś nie tylko zaczęła wchodzić w kontakty z książętami łacińskim z rodu Piastów, ale zachodnia jej część była stopniowo wcielana do Królestwa Polskiego. W 988 r. Włodzimierz Wielki wraz ze swoim dworem przyjął chrzest z rąk duchowieństwa z Konstantynopola. Patriarchat carogrodzki powołał do życia pierwszą metropolię dla Rusinów w Kijowie. Ten splot okoliczności historycznych sprawił, że obrządek i kultura grecka zakorzeniły się w ruskiej rzeczywistości. Jednakże książęta, jak chociażby wspomniany Włodzimierz, potem Jarosław Mądry i jego następcy, utrzymywali żywe relacje z Zachodem, z papieskim Rzymem. I tak było do podboju mongolskiego w 1240 r. Z upływem czasu, kiedy Moskwa rosła w siłę, Ruś odgradzała się od Zachodu. Natomiast Polska XVI w. miała przynajmniej dwa główne, konkurujące ze sobą wyznania: katolicyzm i prawosławie. Stała się zatem przed wysiłkami łagodzenia tarć między nimi.

W 1054 r. doszło do rozłamu w Kościele; mowa tu o wielkiej schizmie wschodniej. Nie miała ona dużego wpływu na Cerkiew ruską. Ale z biegiem wieków docierały do niej nurty zjednoczeniowe, które dały o sobie znać w świadomości hierarchii prawosławnej. Unia lyońska z 1274 r. zaistniała w momencie, kiedy Wschodnie Cesarstwo uświadomiło sobie zbliżające się zagrożenie ze strony Saracenów, jednakże nie odegrała szczególnej roli na Rusi. Dopiero unia florencka z 1439 r. zostawiła po sobie pewien ślad w dziejach Cerkwi ruskiej, wszakże bez

¹¹⁹ Bp Eugeniusz Popowicz. Dostępny w internecie: www.katolik.pl/bp-eugeniusz-popowicz-nowym-metropolita-greckokatolickim [dostęp: 15.03.2016].

¹²⁰ *Ukraiński Kościół Greckokatolicki*. Dostępny w internecie: www.cerkiew.net.pl/index.php?glowna=struktura_ukgk [dostęp: 16.03.2016].

trwałych rezultatów. Z chwilą powstania prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego (1589) Rzeczpospolita Obojga Narodów zdała sobie sprawę z niebezpieczeństwa tego faktu. Car w każdej chwili mógł upomnieć się o swoich wyznawców w Polsce, rzekomo prześladowanych za przekonania religijne. Był to niebezpieczny precedens, który sprawdził się w toku historii. Ponadto wobec niskiego poziomu oświecenia duchowieństwa prawosławnego oraz wstąpienia Kościoła łacińskiego na drogę reform po soborze trydenckim, rodziła się nieodparcie potrzeba unii. Wielu świątłych ludzi widziało w niej wyjście Cerkwi z kryzysu.

Rozpoczęły się prace przygotowawcze do zjednoczenia Kościołów. Szczególną rolę ze strony Cerkwi odegrali metropolita kijowski Piotr Rahoza, biskup łucki Cyryl Terlecki oraz biskup włodzimierski Hipacy Pocij. W 1595 r. podpisano akt unijny w Rzymie. Papież zagwarantował unitom dotychczasowy obrządek i dyscyplinę kościelną. Poparł ich dążenia do całkowitego zrównania w prawach i przywilejach z łacinnikami w kraju, chociaż już wcześniej król Zygmunt III Waza przystał na takową ugodę. Gorzej kwestia unii wyglądała w roku następnym. Cerkiew prawosławna podzieliła się na dwa obozy. Król nie czekając na dalszy rozwój sił odśrodkowych, przyspieszył prace unijne. W 1596 r. podpisano w Brześciu zjednoczenie Kościołów łacińskiego i prawosławnego w Rzeczypospolitej. Powstało siedem diecezji unickich. Równocześnie odbył się w Brześciu sobór dyzunicki. Po stronie dyzunitów stanęli biskup lwowski Gedeon Bałaban i biskup przemyski Michał Kopysteński, bractwa stauropigialne i książę Konstanty Wasyl Ostrogski. Pod ich wpływem powstało sześć diecezji dyzunickich.

W Królestwie Polskim, w którym obywatele cieszyli się wolnością religijną, obie Cerkwie funkcjonowały obok siebie. Gdy Polska utraciła swą państwowość, Cerkiew katolicka doznawała częstych prześladowań carskich, wydając na świat męczenników. Jozafat Kuncewicz (1623) oraz wierni z Podlasia (1874) zapłacili życiem za obronę wiary. W Rosji Cerkiew unicką zlikwidowano ostatecznie w 1899 r., natomiast Cerkiew Greckokatolicka rozwijała się swobodnie w zaborze austriackim. Czasy bolszewickie w ogóle nie były przyjazne dla wszelkiej religii. Świątynie legły w gruzach, a duchownych i wiernych zsyłano do łagrów. Po II wojnie światowej Cerkiew unicka odrodziła się w Polsce. W dobie dzisiejszej unicy posiadają dwie diecezje: warszawsko-przemyską i wrocławsko-gdańską. Siedziba metropolii mieści się w Przemyślu. Grekokatolicy, choć żyją w rozproszeniu, dbają o swój obrządek cerkiewny i biorą udział w liturgii, wnoszą też ważny wkład do kultury polskiej.

W podsumowaniu warto postawić pytanie, czy unia brzeska spełniła oczekiwania? Częściowo tak, bo podniosła cywilizacyjnie Cerkiew, jej poziom duchowy i intelektualny. Wreszcie wpisała się w modlitwę Chrystusa, który gorąco prosił Ojca, «aby byli jedno». Dlaczego nie powiodła się w pełni? Tu, oprócz ambicji niektórych hierarchów i możnych, zaważyły przede wszystkim czynniki zewnętrzne: powstanie Patriarchatu Moskiewskiego i jego wywrotowe działanie w państwach

ościennych, gdzie mieszkali prawosławni; wreszcie rozbiory Polski i wrogi stosunek władz do unitów w Cesarstwie Rosyjskim. Stali się oni kozłem ofiarnym w rękach cara. Teraz Cerkiew Greckokatolicka w wolnej Polsce rozwija się, buduje swoją tożsamość i ubogaca naszą wspólną historię, jak też Kościół powszechny.

UNION OF BREST (1596): GENESIS, CONCLUSION AND FURTHER FATES

S u m m a r y

In the fourteenth century Poland by dynastic connections entered into a closer relationship with the Ruthenian princes. Inheriting some of the principalities its borders expanded to the east. The orientalization process of Poland intensified after the conclusion of the Polish-Lithuanian union in Kreva (1385) and Lublin (1569). It has led to the Republic of Poland of Two Nations. The result of this fact were a ethnic and religious mosaic, Christianity of Greek rite and Roman one, which entailed a number of concerns. The universal Church has always cherished the idea of unity, according to the will of the Lord: "To be one." Despite the great schism in 1054 Rome strived to unite the Churches. It is worth to mention even the union of Lyon (1274) and the one of Florence (1439). Both came to nothing. In 1595, the union was concluded in Rome with the Orthodox Church in the Polish-Lithuanian state, in the following year confirmed in Brest on the Bug, and signed by the king. Zygmunt III Waza, Jesuits and most of the Ruthenian bishops supported it. The Uniate Church has preserved its rite, discipline and habits, recognizing the Catholic theology and the supremacy of the pope. The uniate clergy required a number of social and political privileges. Unfortunately, due to the negative position of the influential Ruthenian duke, Konstanty Ostrogski, as well as some bishops of the Orthodox Church, was established disuniate Church. The union of Brest has got two main objectives: Resist the Moscow Patriarchate (1589), which claim a right to jurisdiction beyond the borders of Russia over Orthodox believers, and improve the level of education and intellectual culture of the Ruthenian Church in Poland. After the loss of independence Polish, the union was at the hands of tsars a convenient tool for inciting religious discords. Tsarist authorities regarded the uniates as traitors to the true faith – Orthodoxy. At the end of the nineteenth century the tsars crushed definitively the Uniate Church. The steadfast followers descended to the underworld. Some of the uniates perished, as Josaphat Kuncewicz and the Martyrs of Podlasie. The Uniate Church developed freely under Austrian rule. After World War II, communism destroyed all manifestations of religious worship. The Uniate Church revived and began its ministry in the days of the presidency of M. Gorbachev. It exists not only in the Slavic countries of Europe, but also on the other continents. The Greek Catholic Church is an enrichment of the universal Church and of Polish history.

Słowa kluczowe: Unia Brzeska, Cerkiew prawosławna, unicy, Rzeczpospolita Obojga Narodów, historia Kościoła katolickiego, historia Polski.

Key words: Union of Brest, Orthodox church, Uniates, Polish-Lithuanian Commonwealth, history of the Catholic Church, history of Poland.